

Nært og fjernt

Fortellinger om verden i tre norske aviser 1880-1930

ANNE HEGE SIMONSEN

Vi lever alle i en liten verden for oss selv, ut av hvilken ingen slipper uten i innbildningen. Alt som angaar oss selv og vaar egen interesse inntar den mest fremskutte plass. Næst etter kommer almindelig vaare nærmeste omgivelser: men litt lenger borte i vaart aandelige utsyn blir alt dunklere, og ute ved horisonten kan vi knapt nok sjeldne noget. (*Lillesands-Posten* 25. april 1930)

Det romlige er en viktig dimensjon ved hvordan mennesker organiserer sine interesser. Slik er det i alle fall for denne utvandrete lillesandingen som i 1930 sendte sine betraktninger til avisa *Lillesands-Posten* i Sør-Norge. I et langt korrespondentbrev filosoferer artikkelforfatteren rundt hvordan pressen generelt velger sine saker, samt hva nå i all verden et *Lillesands*publikum kunne tenke seg å være interessert i av amerikanske begivenheter. For er det ikke slik at det som er like for hånden er mer interessant enn noe som skjer i den obskure horisonten? *Lillesands*mannen konkluderer slik og forklarer at han derfor velger å utelate det meste av amerikansk politikk og dagligliv i sine rapporter. Arbeidsmarkedet mener han derimot må være relevant, siden så mange nordmenn og ikke minst sørlendinger har utvandret til USA eller vurderer å gjøre det.

Kanskje er dette et tidlig eksempel på såkalt ”norsk vinkel” i utenriksjournalistikken – en teknikk media bruker for å bringe det fjerne nært gjennom en stedfortreder. Når en norsk borger bevitner en naturkatastrofe eller politisk begivenhet i utlandet gjør det saken mer relevant i Norge, fordi hun eller han gir oss en å identifisere oss med. Og hvordan skulle vi ellers bry oss om hva som skjer på fjerne steder, hvis ikke vi hadde noen å identifisere oss med?

”Norsk vinkel” er et av mange eksempler på at verden, slik vi møter den i pressen, konstitueres hjemmefra. Men denne typen stedfortrederidentifikasjon var ikke noe framtreddende trekk ved norsk presse før

1930, til tross for at interessen for verden var stor. Dekningen av utenriksnyheter var en av avisenes stoltheter, særlig etter unionsoppløsningen med Sverige i 1905. Det *Lillesands-Postens* kommentator viser oss er hvordan pressen, også uten eksplisitt norsk nærvær, presenterer og representerer verden basert på hjemlige forhold. Samtidig går det en akse mellom fjern og nær som må tas med i betraktningen dersom vi skal forstå hvordan aviser organiserer sin verdensoppfatning. Sitatet fra *Lillesands-Posten*, i likhet med andre avisoppslag, viser oss at mennesker og steder ikke har fastlåste posisjoner på denne akse. Det nære og det fjerne er forhold i stadig bevegelse, selv om bevegelsen er langsam og sjelden tilfeldig.

Hverdagens blikk

Denne artikkelen er basert på funn fra en undersøkelse av hvordan de tre norske avisene *Morgenbladet*, *Norske Intelligenssedler* og *Lillesands-Posten* presenterte verden for sine lesere i perioden 1880 – 1930.¹ Dette spørsmålet er særlig relevant for å forstå en periode som var utslagsgivende ikke bare for norsk presse, men også den norske nasjonalstaten. Som Benedict Anderson (1996) har understreket var dette i nasjonalismens glanstid og avisene bidro i sterk grad til å skape nasjonens symbolske grenser, noe som ble spesielt tydelig i Norge da den svensk-norske unionen ble oppløst i 1905. Avisartiklene vitner om hvordan forestillinger om nært og fjernt endrer seg over tid, blant annet regulert av den til enhver tid rådende oppfatningen av nasjonen. Å forestille seg et nasjonalt fellesskap innebærer imidlertid også å forestille seg en annen (se for eksempel Lien 1997) og oppfatninger av tid og rom spiller en betydningsfull rolle i disse prosessene.

Utgangspunktet for denne studien er hverdagsdekningen av så vel små som store begivenheter som på en eller annen måte relaterer seg til den internasio-

nale arena. Den er en av få systematiske undersøkelser av internasjonale representasjoner i norske aviser. Norsk pressehistorie har tradisjonelt fokusert mest på innenrikspolitiske forhold, med unntak av internasjonale begivenheter med stor påvirkning på norsk utenrikspolitikk (først og fremst andre verdenskrig). Denne undersøkelsen kan derfor anses som en pilot, der et av formålene er å forsøke å identifisere interessante områder for videre studier.

Avisene i utvalget representerer to sentrale politiske krefter i undersøkelseperioden. Norske Intelligenssedler² er den eldste norske avisa, og var også en viktig hovedstadsavis i Christiania /Oslo. Intelligenssedlene var også et sentralt organ for Norges eldste politiske parti, Venstre. Konkurrenten Morgenbladet var den største hovedstadsavisa i denne perioden og talerør for Venstres politiske motstykke og nest eldste parti, Høyre. Intelligenssedlene kom ut daglig seks dager i uka, mens Morgenbladet publiserte minimum en, noen ganger to morgenaviser samt en aftenutgave sju dager i uka. Unntaket var mandager, da de bare trykket aftenutgaven. Den tredje avisa i utvalget, lokalavisa Lillesands-Posten, utkom først ukentlig, senere to til tre ganger i uka. Lillesands-Posten var en liten lokalavis og hadde ingen egentlige korrespondenter, utover fraflyttede bysbarn. Avisa representerer likevel en region som var sterkt påvirket av tidens internasjonale strømninger, ikke minst utvandring og sjøfart. Den gir derfor et verdifullt supplement til verden sett fra hovedstaden.

Undersøkelsen er basert på såkalte syntetiske år, der utvalget består av første mandag i januar, andre tirsdag i februar, tredje onsdag i mars osv. Fordelen med denne metoden er at den gir et hint om hvordan den hverdagslige avisdekningen så ut i perioden. Ulempen er at en rekke sentrale begivenheter ikke kommer med i utvalget. For å kunne si noe om utenlandsdekningens andel av det totale avisstoffet er alle artikler, eller journalistiske produkter, registrert i hver utgave.

Perioden 1880-1930 er en periode der det skjer betydningsfulle endringer i produksjonsteknologien. Både sideantall og leserkaren øker betydelig. Også ut fra er sjangerhistoriske perspektiv er dette en interessant periode og det har ikke alltid vært enkelt å kategorisere artikler som henholdsvis notiser, nyhetsartikler eller kommentarer. I de første tiårene er kategoriene særlig uklare, selv om de blir mer sammenfallende med dagens avisstandarder etter hvert i undersøkelsesperioden.

Det er viktig å understreke at denne undersøkelsen ikke begrenser seg til utenrikspolitikk i streng forstand. Den forsøker i stedet å favne hele deknningen av internasjonale relasjoner, inkludert for eksempel kultursaker, handel, turisme og kuriosa. Fra et diskursanalytisk ståsted er det interessant å merke seg at mange av de mest talende artiklene kommer fra denne kategorien.

Kvantitativt ser vi at mer en 50 prosent av den samlede dekningen i Morgenbladet, Norske Intelligenssedler og Lillesands-Posten på en eller annen måte kan relateres til utlandet i 1880 og 1890. I de øvrige nedslagsårene synker antallet fra ca 40 prosent i 1900 til 32 prosent i 1930 (se tabell 1), med unntak av et oppsving i 1920 som sannsynligvis skyldes etterdønningene av den første verdenskrig. Dette må likevel sies å være et temmelig høyt tall.

Den spesielt høye andelen utenlandsstoff i den første delen av utvalget kan knyttes til det faktum at internasjonale telegraftjenester var billige. Innenriksstoffet var vanskeligere tilgjengelig i og med at det lange og uframkommelige Norge hadde en dårlig utbygget infrastruktur. Man skal likevel ikke undervurdere de urbane avislesernes interesse for internasjonale spørsmål og fenomener. Undersøkelsesperioden kjennetegnes av en gjennomgripende teknologisk revolusjon samt intens norsk aktivitet på flere internasjonale arenaer. Massiv norsk migrasjon, ikke minst til USA, preger den sosiale virkeligheten og hvalfangst, fiske og sjøfart var viktige inntekts-

Tabell 1. Dekningen av utenlandsrelaterte saker som utenrikspolitikk, land eller utenlandske fenomener

	Morgenbladet		Norske Intelligenssedler		Lillesands-Posten		Totalt	
	%	N	%	N	%	N	%	N
1880	58	160	59	64	38	58	53	282
1890	56	306	53	244	35	79	51	629
1900	49	356	33	111	37	57	43	524
1910	44	366	33	120	28	60	39	546
1920	49	402	42	205	27	70	43	677
1930	31	176	32	183	35	91	32	450
Total	47	1 766	40	927	33	415	42	3 108

Note: Dekningen er gjengitt i prosent av det totale antall artikler.

kilder. I tillegg ser vi i denne perioden en gryende industrialisering som i stor grad ble hjulpet/påvirket av internasjonale aktører, ikke minst Tyskland.

Som nevnt over var det også i denne perioden at Norge endret status fra å være en slags halvkoloni under Sverige til å bli en ung nasjonalstat. Utenrikspolitikken var lite utviklet under Sverige, og Norge valgte i mange sammenhenger å ligge lavt i terrenget på den internasjonale arena også etter uavhengigheten. Landets første utenriksminister, Jørgen Løvland, er berømt for sin replikk i 1905 om at ”vi vil ingen udenrigspolitik have”. Denne uttalelsen må imidlertid ikke tas bokstavelig, men forstås i sin sammenheng. Den unge nasjonen ønsket å være lite synlig i sikkerhetspolitiske spørsmål, og prioriterte handel og voldgift som utenrikspolitiske satsingsområder.

Som både tabell 1 og 2 viser synker altså andelen utenlandsrelaterte artikler i løpet av undersøkelsesperioden. Denne nedgangen innebærer imidlertid ikke nødvendigvis at interessen for internasjonale spørsmål minsket. En rekke faktorer kan forklare forholdet, som at ny teknologi gjorde det enklere å trykke et voksende antall avissider (fra fire til tolv i noen av avisene) samtidig som hjemlige forhold ble gjort mer tilgjengelige for avisene.

Det er også rimelig å anta at unionsoppløsningen i seg selv bidro til ny interesse for den unge staten og dens framtid, både på den hjemlige og den internasjonale arena. Avisene investerte faktisk mer i utenriksdekningen etter unionsoppløsningen enn før, selv om andelen utenlandssaker gikk ned. Et nettverk av internasjonale korrespondenter kostet mer enn å betale noen for å klippe telegrafnyheter med saks.

”Alle viktige begivenheder i hele den civiliserte verden”

Fra et 2006 perspektiv er det med en viss forundring (og kanskje nostalgi) vi ser hvordan avisene flagget utenriksdekningen sin. Nasjonale korrespondenter spilte en viktig rolle i etableringen av en solid kon-

trakt mellom en avis og dens lokale leserkrets, men glasuren på kaka var utenriksstoffet. Intelligenssedlene brukte for eksempel flere spalter på denne egenannonsen i 1910:

Vore daglige udenlandske specialtelegrammer vil bli utvidet, med faste telegrafkorrespondenter i Kjøbenhavn, Hamburg, Berlin, London, Paris, Petersburg og New York. (*Norske intelligenssedler* 4. januar 1910)

Intelligenssedlene hevdet at det var en bevisst og selvfølgelig målsetting for avisa at ”vore abonnenter hver morgen også kunne læse om alle viktige begivenheder i hele den civiliserte verden paa samme tid, som begivenhederne blir bekjent i de store verdensbyer.” (ibid)

Konkurrenten Morgenbladet var ikke snauere. I 1920 reklamerte de for seg selv på første side og hovedbudskapet var at utenriksdekningen nå skulle bli enda bedre:

Et paalideligt, velunderrettet, inholdsrigt dagblad er hustes bedste ven. Morgenbladet har bedre og utførligere utenlandske telegramer end noget andet norsk blad. Gjennem daglige telegramer og ukentlige breve fra avdelingskontorer i London, Paris, New York, Berlin og Rom holder Morgenbladet sine læsere underrettet om hele verdens politiske og økonomiske liv. Faste korrespondenter i Rotterdam, Wien og Helsingfors samt i Sverige og Danmark bringer besked om enhver aktuell begivenhet av interesse. Morgenbladet har sikret sig retter for Norge til Central News Bureauets telegramer. En medarbeider er sendt til Wien for at studere hungersnøden i Østerrike og midlerne til dens bekjæmpelse. En anden medarbeider er paa vei til Peru for at bringe skildringer fra dette interessante men lidtet kjendte land, samt undersøke mulighetene for skandinavisk eksport på sydamerikas vestkyst. (*Morgenbladet*, 5. januar 1920)

Selv om mange nordmenn var engasjert i shipping og internasjonale handel og migrasjonen til USA var

Tabell 2. Dekningen av utenriksnyheter, definert som politiske nyhet og analyser

	Morgenbladet		Norske Intelligenssedler		Lillesands-Posten		Totalt	
	%	N	%	N	%	N	%	N
1890	34	185	39	177	35	79	33	414
1900	30	216	21	69	26,3	41	27	326
1910	24	201	24	88	16	35	23	324
1920	33	272	23	111	19	48	27	431
1930	13	73	14	80	23	60	15	213
Totalt	27	1029	25	571	23	293	25	1866

Note: Dekningen er gjengitt i prosent av det totale antall artikler.

Tabell 3. Oversikt over temakategorier

	1880		1890		1900		1910		1920		1930		Totalt	
	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N
Politikk	38,3	108	40,5	255	48,3	253	32,2	176	50,7	343	26,0	117	40,3	1252
Handel	29,4	83	20,8	131	16,2	85	15,0	82	19,5	132	24,0	108	20,0	621
Kultur	12,1	34	11,8	74	14,7	77	15,0	82	10,6	72	17,6	79	13,4	418
Teknologi	0,7	2	2,1	13	3,1	16	8,0	44	3,1	21	3,8	17	3,6	113
Ulykker	10,3	29	6,0	38	4,8	25	7,7	42	3,4	23	8,0	36	6,2	193
Kriminalitet	1,4	4	4,8	30	2,9	15	5,3	29	2,2	15	3,3	15	3,5	108
Annet	7,8	22	14,0	88	10,1	53	16,7	91	10,5	71	17,3	78	13,0	403
Totalt	100	282	100	629	100	524	100	546	100	677	100	450	100	3108

Note: Dekningen er gjengitt i prosent av det totale antall utenlandssaker.

av de høyeste i Europa, så hadde de fleste nordmenn likevel ikke noen førstehåndserfaring med utlandet. Likevel ble de influert av internasjonale og til dels globale fenomener på mange måter. De klart største innholdskategoriene i utenlandsdekningen er handel og politikk, noe som tyder på at utenlandsdekningen var pragmatiske orientert. Dette stemmer overens med den østerriksk-amerikanske fenomenologen Alfred Schütz (1899-1959) påpekning at det er pragmatiske motiver som styrer måten vi umiddelbart forholder oss til hverdagslivets verden på.

Handel og vurderinger av andre staters politikk er praktiske redskaper for å orientere seg i verden, og den pragmatiske "slagsiden" i materialet bekrefte av at utenlandsdekningen bare i svært liten grad bærer merke av de to politiske ytterpunktene Venstre (Intelligenssedlene) og Høyre (Morgenbladet). Forskjellene mellom sentrum og periferi er langt mer markant, noe vi ser når vi sammenlikner hva hovedstadsavisene legger vekt på med Lillesands-Postens utvalg.

Et gjennomgående trekk ved utenlandsdekningen er sporene etter et utenrikspolitisk konsensus. Dekningen blir bare ulik når begivenheter i utlandet spiller direkte inn i den norske debatten, som i forholdet til Sverige før unionsoppløsningen. Her ser vi at Morgenbladet støttet unionen, mens Intelligenssedlene ville bli kvitt den. Boerkrigen i Sør-Afrika (1899-1902) er et annet. Den ble i stor grad dekket gjennom unionsspørsmålets brilleglass, samt den pågående debatten i begge land om små staters politiske rolle i verdenspolitikken. Morgenbladet støttet den britiske hæren, mens Intelligenssedlene og Lillesands-Posten støttet boerne, som ble beskrevet som enkle bønder i kamp for sin nasjonale selvstendighet – ikke helt ulikt nordmenn selv.

Tid og rom

Også i tidsrommet 1880-1930 ønsket pressen å tilby sitt publikum de ferskeste og de viktigste nyhetene. Valgene de foretok forteller oss noe om hva de oppfattet som viktig og hvordan dette endret seg over tid. I avisspaltene ser vi hvordan verden hver eneste dag trekker seg sammen eller ekspanderer som følge av medienes søkelys. "Nyhetene er historiens sekundvisere", skriver Anders Johansen med referanse til Schopenhauer og legger til at man får lite ut av å stirre på timeviseren: "Timeviseren står alltid helt stille. Men plutselig blir vi oppmerksom på at den har flyttet seg." (Johansen 1997: 93).

Benedict Anderson har brukt den moderne roman som metafor for moderne aviser, et "gjennomgripende fiktivt kulturelt produkt" som han kaller dem fordi et tilfeldig utvalg historier sammenstilles tilsynelatende uten annen overgripende fellesnevner enn et sammenfall i tid. Anderson er kanskje mest kjent for sin tese om avisene og informasjonsteknologiens bidrag til å skape forestilte politiske fellesskap – ikke minst nasjonalstater – gjennom måten de bidrar til å binde sammen og gi felles referanser til mennesker som aldri noen sinne vil møte hverandre ansikt til ansikt. Men Anderson mener også at forbindelsen mellom de nyhetene som avisene til enhver tid presenterer er forestilt:

Datoen på toppen av avisen er avisens viktigste emblem. Den angir den essensielle forbindelsen mellom hendelsene, samtidig som den måler den stadig fremskridende tomme, homogene tiden. Innenfor denne tiden har "verden" dreiet seg jevnt fremover. Vi kan illustrere det slik: Dersom Mali

etter to dager med reportasjer om hungersnøden skulle forsvinne fra sidene i The New York Times, og ikke bli nevnt på flere måneder, ville ikke leserne for et øyeblikk ha forestilt seg at Mali hadde forsvunnet eller at alle innbyggerne hadde sultet i hjel. Den romanaktige formen en avis har, forsikrer dem om at et eller annet sted der ute beveger "karakteren" Mali seg rolig fremover, mens den venter på sin neste gjeninntreden i fortellingen. (Anderson 1996:44)

Hvis vi aksepterer verdens stater som karakterer i en roman, alternativt aktører på en scene, kan vi hevde, som en forlengelse av Andersons metafor, at disse karakterene spiller mer eller mindre forutbestemte roller i fiksjonen (eller fortellingen) avisnyhetene formidler. Disse rollene er selvfølgelig ikke statiske, men at vi må fokusere på timeviseren, ikke sekundviseren, for å se når rolletegningen endrer seg.

Tyskland, som dekkes stabilt mye i hele undersøkelsesperioden, er et eksempel på hvordan rollebeskrivelsen endrer seg med den politiske utviklingen. Tyskland presenteres som kulturhøyborg og ekspansiv stormakt på slutten av 1800-tallet, men er i mellomkrigstiden blitt en representant for politisk kaos og uforutsigbarhet. Frankrike framstilles dels som frihetens land og en finkulturell ener, og denne rollen endrer seg lite i løpet av undersøkelsesperioden. Kvantitativt sett forsvinner imidlertid landet mer eller mindre ut over sidelinjen. Det lovede landet, USA, blir derimot en stadig viktigere aktør. Landet endrer seg fra å være et slags reserve-Norge (utvandrerens nye hjem) til å bli en veritable stormakt med innflytelse også på den europeiske arena. Mer og mer ser vi hvordan landet knyttes til alt som er størst, mest og best.

Mye tyder på at utenriksjournalistikken er mindre nyhetsorientert enn den gir seg ut for. Rolletegningen gir en viktig indikator for hva som forventes av et land eller en folkegruppe. De fleste stater har derfor større mulighet for å nå opp i avisspaltene dersom de tilfredsstillt kravene til hva publikum forventer av deres karakter. Hvis noe nytt og uventet skjer skal det ofte mye til før pressen oppdager det og enda mer før redaksjonene finner det verd å rapportere.

En årsak er at pressen representerer verden som om ulike deler av den styres av ulike typer tid. Et steds plassering på akse mellom fjern og nær er avgjørende for hvor dynamisk vi oppfatter stedet. Nært oss går tiden hurtig og til og med ganske små endringer kan fanges opp. Jo fjernere vi kommer, jo mindre oppfatter vi av endringer og jo mer statisk blir framstillingen. Kort oppsummert kan vi si at enkelte deler av verden aldri blir målt med sekundviser. Dermed

oppfatter vi dem også som mer stillestående enn områder som følges av det daglige nyhetsblikket.

Avisen som samtid

For ordens skyld er det viktig å understreke at selv om framstillingen av Tysklands vekst og fall kan leses som foranderlige rolletegninger i en fortelling, så betyr ikke det at vi snakker om fiktive konstruksjoner av verden produsert av dikteriske avisredaktører. De politiske, sosiale, økonomiske og teknologiske endringene i perioden er høyst reelle og det er liten grunn til å tvile på at redaktørene og deres journalister ønsket å gi et så presist bilde av sin samtid som mulig. På samme måte som Anderson understreker at forestilte fellesskap ikke må forveksles med innbilte fellesskap, er det å omtale avisen som en form for fiksjon en observasjon på to nivåer. For det første viser det rett og slett til at avisartikkelen, forstått som en representasjon av virkeligheten, er en særegen form for kulturell abstraksjon som produseres etter gitte fortellerkonvensjoner som endrer seg over tid.

For det andre kan avisen som helhet – altså både form og innhold – leses som et semiotisk tegn innenfor en større diskursiv sammenheng, i dette tilfelle norsk modernitetshistorie. Pressen skriver ikke bare om sin samtid, den er sin samtid. Sideantall, stoffvalg, redaksjonell sammensetning, leserkrets, bruksområde og markedsandeler er resultat av et samspill mellom teknologiske, politiske, sosiale og økonomiske realiteter. Avisene er altså ikke bare informasjonskontainere, men kalenderblader, tidsmaskiner, institusjoner, organisasjoner, sosiale mikrokosmos, samtidsføljetonger, ritualer og vitner.

Historikere ser aviser både som beretninger og levninger, og pressehistorikere har også påpekt pressens rolle som sosial og politisk endringsagent eller som inntak til den sosiale produksjonen av nyheter (Tjelmeland 2004). Den historiske dimensjonen, altså tidsforløpet mellom tidspunktet artiklene sto på trykk i avisene og det å lese dem i 2006, gir i tillegg en særegen form for erkjennelse. Den verden leserne blir presentert for i 1880 er ikke den samme som de møter i 1930, selv om aktørene stort sett er den samme. Leserne og avisene/journalistene er selvfølgelig heller ikke de samme, ei heller den virkeligheten de beskriver. Derfor er det viktig å ha klart for seg at materialet ikke kan sammenliknes på et normativt nivå (f.eks om utenlandsdekningen var bedre før) og at det bare gir begrenset mening å måle de ulike årgangene opp mot hverandre. Den kvantitative delen av undersøkelsen kan vise oss en retning i materialet som må undersøkes kvalitativt og den kvalitative

undersøkelsen skvises imidlertid mellom flere tidsdimensjoner som åpner for mange feiltolkninger.

Når vi stiller spørsmål til historiske tekster er det ikke bare fordi de representerer fortiden, men også fordi de eksisterer her og nå. Som Ricoeur sier er også dokumenter (avistekstene) fysiske spor etter noe og som sådan er de ”restene av fortiden, slik vi taler om restene av et måltid, om en helgens relikvier eller om et historisk monuments ruiner.” Sporene, sier Ricoeur,

... er rester i den grad de fremdeles finnes, mens sporets fortidige kontekst – folk, institusjoner, handlinger, lidenskaper – ikke lenger er... På et annet, noetisk nivå eksisterer sporet bare for den som kan behandle merket som nærværende tegn på en fraværende ting, eller bedre, som nærværende levning etter noe som ikke lenger eksisterer. Dermed blir sporet en tilstedeværende ting som står for en fraværende fortid. Og det er hele sporets gåte. Det som gjør det gåtefullt, er overlappingen mellom et kausalitetsforhold og et betydningsforhold. Å følge et spor, å følge det bakover, er i praksis å slå sammen dets to sider og å konstituere det som tegn-effekt. De tidsmessige konsekvenser er her betraktelige; å følge et spor er å stå for en formidling mellom det forsvundnes ikke lenger og merkets fremdeles. På grunnlag av dette kan vi si at fortiden ikke bare er det forgangne i negativ forstand, men det som har vært, og som derigjennom er bevart i nåtiden. (1999:169)

Å følge et spor av denne typen er med andre ord en måte vi kan forsøke å forstå en annen tid, samtidig som sporet aldri fullt ut kan gripes uavhengig av sin samtid. Spørsmålene til sporet – avistekstene – er imidlertid formulert i vår egen tid og kan ikke forstås uavhengig av den. Vi kan derfor ikke forvente at gamle avistekster skal gi oss svar på for eksempel hvorfor utenlandsdekningen har mindre omfang og er mindre variert i 2006 enn i 1890. Likevel overskrider sporet som tegn tiden. Gjennom kunnskap om fysiske og ideologiske/diskursive produksjonsforhold kan gamle avistekster gi våre dagers avisproduksjon en slags slektslinje også på ulike diskursive områder som er dagsaktuelle. Bruken og oppfatningen av tid for å forstå sin omverden er et slikt felt.

Tiden fragmenteres

Verdensbyen straal. Lamper og Blus i Hundretusindsvi. Og store, levende Ildslanger snor sig henover Hustagene, kredsende om Verdensfirmaernes Navne, som luer med mangfoldigfarvet ild. Verdens bedste The, verdens bedste Whisky, Verdens

bedste Hvedemel, Verdens bedste Klæde, Verdens bedste Tobak. (*Morgenbladet* 10. juli 1910)

Forfatteren Thomas Krag var i 1910 bosatt i Berlin og skrev på fast basis personlige betraktninger til *Morgenbladet*. Verdensbyens strålende lys og hurtige tempo imponerte og fascinerte ham, men fikk ham også til å reflektere over den moderne tids konsekvenser, ikke minst for boka og erkjennelsen:

...den rummelige Tid, de lange dage, de fredelige kvældsstunder, findes snart ikke mere, Lampen med Væge, den som brændte taalmodig for Folk, der sad hjemme med stille Arbejde, forhandles snart ikke mere. I hvert fald ikke i de store mon-dæne Magasiner. Der findes elektriske Lamper i alle faconer, Lamper til hastigt Arbejde, kontorlamper til anstrengt Slid, Lamper til glimrende fest, lamper og blus til de store restaurationer, til Varieteerne, til de vældige magasiner. Sidder en studerende mand med sin gammeldagse Lampe, en stille Fyr, der tager Bogen grundig, vel, lad ham sidde. Ja, al Respekt for ham, kjære, men... Verdensbyen tager allikevel saa lidet hensyn til ham. Han tæller i grunden saa lidt med i dens Liv... (ibid)

Den første elektriske lampe ble lagt ut for kommersielt salg i 1879 og er blitt kalt den største revolusjon i menneskehetens historie siden ilden ble temmet. Med lampen opphørte det rutinemessige skillet mellom natt og dag, med sine åpenbare konsekvenser ikke minst for produksjon og arbeidsliv. Elektrisitetens utbredelse var likevel bare en av svært mange tekniske nyvinninger som fant sted i siste halvdel av 1880-tallet og de første tiårene av 1900-tallet. Dette var også tiden da standardisering, byråkratisering, rasjonalisering, nasjonalisering, demokratisering og kolonisering gjorde verden mindre og mer tilgjengelig enn noen gang før. Telegrafiske nervetråder, økte reisemuligheter og økt tilgjengelighet til fjerne steder, utvandring, handel og kolonisering, alle disse endringene var med på å endre folks oppfatning av tid, og derigjennom måter å forholde seg til andre på. Tiden (og rommet) ble kaotisk og mangefasettert, preget av brudd og iboende spenninger.

Å være i tiden ble et begrep, og de som ikke fulgte med i den teknologiske utviklingen ville lide for det, slik denne artikkelen i *Lillesands-Posten* fra 1880 slår fast:

Imidlertid vedbliver Dampskibene at utvide sit Omraade paa Verdenshavet, og fra Vestindien, Brasilien og de østasiatiske Farvande indgaar Beretninger, der fortæller om Dampens Seier

over Seilene. Det kan ikke undgaaes, at Stillingen i Længden vil blive betænkelig, for ikke at sige farlig for de norske Skibsredere saafremt disse ikke drager sig Tidernes Tegn til Nytte... De driftige Skibsredere i Romsdalsbyerne, Bergen og Stavanger har imidlertid fulgt med Tiden og derved har det lykket det norske Flag at beholde Overvægten ved Udførsel af Fisk til Spanien, Portugal, Middelhavet og tildels Østersøen... (Lillesands-Posten 8. januar 1880)

En slik foranderlig, motsetningsfylt og menneskestyrt tid var noe (relativt) nytt, og en av avisens oppgaver ble å identifisere ”Tidernes Tegn”, som et navigasjonsverkøy i usikkert farvann.

Nyhete knyttet ulike geografiske steder sammen i en felles tid, og det på en helt ny måte. Utenlandsnyhetene ble ikke lenger formidlet via skip som på begynnelsen av 1800-tallet da de ble levert redaksjonene som ”geografiske bunter” (Johansen 1995:127). Nyhetene i denne perioden kan sies å være svært stedsorienterte:

Siden all informasjon fra fjerne steder var godt stoff, ble pakken åpnet, og innholdet viderebrakt uten nevneverdig redaksjonell bearbeiding – som en variert og, for den moderne leser, temmelig forvirrende blanding av rapporter om ekstraordinære og høyst rutinepregete begivenheter. (Ibid)

Mot slutten av 1880-tallet hadde nyhetsformidlingen endret seg temmelig mye og Johansen mener at avisene på 1880-tallet begynte å nå et nivå av ”stedløshet” som Anderson synes å fordre for at vi skal kunne snakke om en ”moderne samtidighet”. Funnene fra Intelligenssedlene, Morgenbladet og Lillesands-Posten modifierer dette noe. Telegrafene (telegrafbyråene) standardiserte ganske riktig språket, som av kostnadshensyn ble knappere og mer effektivt. Vi ser store forskjeller mellom nyhetsbyråenes og korrespondentenes telegrafiske formidling og brev til avisen, enten fra selvoppnevnte korrespondenter som hadde noe på hjertet, eller forfattere eller andre utsendte medarbeidere avisen hadde kontakt med. Likevel fortsetter det stedbundne å prege nyhetsformidlingen i hele undersøkelsesperioden, til og med i 1930. Ofte kan selve nyheten være så knapp som en linje eller to, mens beskrivelsen av dens ferd på kryss og tvers av kloden får stor plass i avisspaltene:

London, 10de Oktober. – Ifølge en Reutermelding fra Newyork telegraferes fra Peking 7de Oktober: Enkekeiserinden er alvorlig syg... (Morgenbladet, 10.oktober 1900)3

Sverige: Nært, men fjernt

Jo nærmere vi kommer ”oss selv”, jo raskere tikker sekundviseren og jo mer dynamisk blir tidsbeskrivelsene. I materialet finner vi at diskusjoner og omrokkeringer i britiske, tyske, franske og danske parlamenter i stor grad beskrives uten forklarende analyser, som om det var en selvfølge for norske borgere å være på fornavn med den politiske eliten i alle europeiske land. Et interessant unntak er imidlertid Sverige, der landets politiske liv omtales meget knapt, særlig før unionsoppløsningen i 1905.

De norske avisenes Sverige-dekning er et godt eksempel på at det ikke nødvendigvis er noen sammenheng mellom hva som er geografisk nært og hva som defineres som nært. Sverige er Norges nærmeste nabo og et språklig og kulturelt broderfolk på alle måter. Kvantitativt dekkes Sverige betydelig mer enn Danmark i tiden før unionsoppløsningen, men svært mye av dette er begrenset til kort-korte notiser om den svensk-norske kongefamiliens gjøren og laden. Avisene skriver om når kongen er på jakt i Norge, når han åpner en ny jernbanelinje og når han feirer jul med familien, men det øvrige politiske og kulturelle Sverige ser vi lite til, interessant nok både i unionsvennlige og –fiendtlige aviser.

Dekningen av Danmark er markert forskjellig. For eksempel finner vi nyoppsetninger på teaterscener eller opera i København plassert med den største selvfølgelighet blant nyheter fra Christiania. Særlig Morgenbladet trykker dessuten endeløse referater fra det danske Folketing samt omstendelige betraktninger rundt dansk politikk og samfunnsliv.

Norges aller nærmeste nabo er altså nesten ikke markert på aksene mellom fjern og nær og det er vanskelig å finne noen annen forklaring på dette enn at det skyldes en slags fornektelse av de politiske realitetene. Sverige er faktisk nærest i Lillesands-Posten, og det fordi norske båter ofte søker nødhavn i svenske farvann og omvendt, og fordi Lillesands-Posten er en sjøfartsfokusert avis som skriver med innlevelse om alle sjøfolks lidelser på de sju hav.

Lillesands-Posten er også den avisa som har det næreste forholdet til USA, noe som viser at verden konstitueres forskjellig fra hovedstaden og andre deler av landet.

I 1880 skriver avisa for eksempel om nordmenn i Chicago, der det ikke er lett for folk å finne arbeid.

Det holder hardt for Folk, som intet Haandverk har. Mange gaar og sukker efter en Butik eller Kontroplads. Flere af dem har taget det fornuftige Parti at give sig ikast med, hvad som kan forefalde.

Af dannede Nordmænd, Kontorister, Farmaceuter o.a. er der saaledes flere, som gaar paa Brolægningsarbejde. (*Lillesands-Posten*, 1880)

De utvandrede nordmennene skriver dessuten ofte brev hjem og rapporterer om alt fra julefeiring og savn av hjembygda til dyr mat:

Maten er dyr i Amerika og dyrare vert han, er det likt til. Jamt øver er matprisane ein femtepart hogare no en for seks aar siden. Og klædi ein halv gong til so dyre. Det er store arbeidslonar i Amerika; men dei som stunder paa at koma dit, turvte rekne etter for mykje det gjeng ut att. So vert nok ikkje vinningen so ovstor just. (*Lillesands-Posten* 1910)

Også Morgenbladet driver praktisk veiledning av nordmenn som ønsker seg en ny framtid i det forjettede land. I 1930 slipper avisa for eksempel til en norsk kvinne bosatt i USA som fortviler over alle de norske unge pikene som ankommer på jakt etter arbeid, men som ikke en gang kan språket.

Dekningen av USA er forøvrig også et eksempel på at nærhet innebærer en større aksept for tvetydighet enn fjernhet. USA beskrives i alle de tre avisene som landet med verdens største restaurant, verdens lengste tunnel, verdens første, beste og fremste der under av alle slag kan skje. Intelligenssedlene rapporterer for eksempel at det foregår åtte og en halv million telefonoppringninger daglig i New York! Samtidig medfører den teknologiske utviklingen en økende arbeidsledighet, og USA er også et åsted for kriminalitet og rabiesbefengte hunder.

Tid og samtid

En konsekvens av informasjonsteknologien som ofte framheves var opplevelsen av nye former for samtidighet. Da Titanic sank 14. april 1912 var det en begivenhet "alle" kunne følge. For første gang var verden vitne til en "direktesendt" katastrofe, via telegraf. Informasjonsteknologien utvidet det Schutz kaller Mitwelt, eller omfanget av samtidige.⁴

Avisenes rapportering fra fjerne strøk viser imidlertid en rekke eksempler på at også denne samtidigheten hadde grenser. I 1910 befinner Morgenbladets reporter L.L. seg i Egypt hvor han bevitner et opptog av dervisjer som driver religiøs selvpining. De slår seg selv med pisker der endene er beslått med pigger, og både lyden og synet vekker forundring og vemmelse hos avisens utsendte. Han trøster seg med at dette er forbigående: "Chitterne tæller dog nu kun et Par Hundrede Tilhængere og den fremadskridende Civilisation vil snart bringe dem til at forsvinde..."

At ulike samfunn befant seg på ulike trinn i den menneskelige utvikling var en verdensanskuelse som konsoliderte seg i denne perioden, ikke minst som en følge av koblingen mellom forestillinger om utvikling til de nye forståelsene av tid og rom.

Knut Nustad (2003) viser hvordan utviklingstanken er nært knyttet til ideen om *reisen* slik den framstår i opplysningstidens drakt. I denne perioden ble reisen noe annet og mer enn pilegrimsreiser eller korstog. 1700-tallets borgerskap reiste alene og oppfattet reisen som dannelses, gjerne vekk fra sivilisasjonen. Og reisen i rommet var en reise i tid. J. M. Degérando formulerte det slik i 1800: "The philosophical traveller, sailing to the ends of the earth, is in fact travelling in time; he is exploring the past; every step he makes is the passage of an age." (Fabian 1983:7)

Charles Darwins utviklingslære og andre av datidens naturvitenskapelige teorier medførte at tiden ble naturalisert og framsto som en objektiv lineær skala som ulike hendelser kunne plottes inn på. Med den såkalte sosialdarwinismen (som Herbert Spencer og ikke Darwin må ta ansvar for) ble også menneskelige samfunn organisert etter samme prinsipp, men med det moderne Europa som sivilisasjonens blomst. Relasjonen mellom ulike deler av verden ble forstått som temporale relasjoner. De folkeslag europeiske oppdagelsesreisende og andre møtte på sine reiser ble forstått som samtidige i den forstand at de levde her og nå, men deres samtidighet var likevel snarere et parallelt her og nå, ikke en delt samtidighet. Samfunnene deres representerte nåtidige versjoner av forgangne stadier av menneskehetens utvikling. I dette oppsto også forestillingen om at den som ville studere mennesket i dets før-moderne former kunne oppnå dette gjennom studier av samtidige ikke-europeiske folkeslag.

Også pressefolkene annammet denne måten å se verden på og videreformidlet den. Her viser Morgenbladet oss det fjerntliggende Thailand (Siam) som en representant for en førmoderne uskyld:

Blank og straalende som selve Tropehimlen, der er farvet gyldenrød af den nedgaende Sols Straaler, ligger Floden, som da jeg for næsten fire Maaneder siden kom seilende op ad den med "Maha". Ikke et øieblik har jeg været træt af denne mærkelige Flod med dens yppige Bredder og dens eiendommelige Folkeliv, hver Dag, som er gaaet, har snarere robet nye Skjönheder hos den, har knyttet min Kjærlighed til den fastere. Ned ad Menamfloden – Siams Livsnerve – glider "Siam" [dansk båt] stor og stolt og majestætisk. Fra Promenadedækket, hvor jeg har indrettet mig en liten hyggelig Studereplads,

kan jeg se ind over begge de yppige Flodbredder, som lukker sig foran Skibet. Rigdom og Pragt, Yppighed, Skjønhed og Solskin straalere mig imøde, hvor jeg ser hen. Pælehusene og Bambushytterne paa Bredderne er vistnok faldefærdige og usle Rønner, men de ligger maleriske under Palmer og Mangrover, de brune Mænd og Kvinder er vistnok saa godt som nøgne, og de eier neppe mere end det, de gaar og staar i, og den lille Kajak, hvori de ror omkring; men de er lykkelige og rige; thi de er lyse som Solen over dere Hoveder, glade som Fuglerne i Luften og smilende som Blomsterne paa Marken, de sanker ikke i Lade, og intet kan rokke deres tilfredse Sind. Man kan gribe sig selv i at misunde disse Mennesker, at ønske, at Ens Hjerneskal var lige saa uimodtagelig for Solstikk, og at Ens Sind var lige saa hærdet imod Graaveir. (*Morgenbladet* 21 mars 1900)

Artikkelen fortsetter med en betraktning om hvordan forfatteren vil komme til å savne dette landet, hjemme i gråværet med oppbrettet frakkekrave. Han koster også på seg en politisk vurdering av situasjonen i Siam, der han slår fast at det bare er et tids-spørsmål før landet vil ”udgaa af de selvstændige Staters Rækker” og bli kolonisert. Spørsmålet var bare om Storbritannia eller Frankrike ville få gleden av å være sivilisasjonens fanebærer.

Det er ingen grunn til å kimse av reisende reportere rundt forrige århundreskifte. De var ofte borte i månedsvis, kanskje år, og kjente sånn sett de samfunnene de beskrev langt bedre enn dagens fallskjerm-reportere. De hadde imidlertid ingen tradisjon for å snakke med folk, i alle fall ikke med ”innfødte” og et lands folkekarakter ble ofte fastslått med stor grad av skråsikkerhet:

I 1900 trykket *Morgenbladet* også en bakgrunns-artikkel som forklarer forholdet og stridighetene mellom Russland og Persia (Iran) og der perserne beskrives slik:

Perserne skildres som et nethændt, overordentlig kvikt Folkefærd med fremtrædende Sprogtalent og meget Sans for Poesi. Neppe i noget andet Land er Kjærligheden til Digtekunsten trængt saa dypt ned i Folket. Perseren elsker sit vakre Sprog og er stolt af sit Lands gamle Historie, omend hans historiske Viden er temmelig ringe. Paa den anden Side er Perserne bekjendte for sin Løgnaktighed, Ustadhighed og Mangel paa personligt Mod.

Storslåtte og totaliserende funderinger om raser og folkekarakterer var et tema i tidens melodi. Det er imidlertid interessant å legge merke til at generaliseringene blir mindre omfattende når man beveger

seg langs aksene mellom fjern og nær. *Morgenbladet* anmelder i 1910 boka ”Le drapeau ou la foi” av den franske forfatteren Adolphe Aderer, en bok som handler om to franske soldater som havner på hver sin side i den fransk-tyske krig. Boka får blandet mottagelse, men forfatterens skildring av religiøse og kulturelle forskjeller mellom franskmenn og tyskere vekker særlig interesse hos anmelderen:

Paa en ypperlig maate har Forfatteren skildret den store Forskjel, som er opstaat mellem disse to Mænd, som stammer fra samme Race, men som ved den enes Forplantning til et fremmed Land dog er bliet saa forskjellige, at de intet har tilfælles. Ingenting er længere Fransk hos Løitnant von Sommerhausen. Han har tilegnet sig Preussernes gode egenskaper og deres Feil...

Folkekarakteren er altså en tvetydig kategori. Den kan læres og avlæres, den kan til og med være smittesom. Også mellom fjern og nær er det smittefare, slik deltakerne på en misjonskonferanse i London i 1900 kunne fastslå:

Mr. Wiloughby talte om Sydafrika, hvor den indfødte befolkning var mange Gange talrigere end Europæerne. Han fremhævede, at ingen god og oplyst Race kunde leve sammen med en svagere og lavere uden – dersom det ikke lykkedes den at løfte den svagere op til sig – at synke ned paa den lavers Niveau. (*Morgenbladet* 1900)

Intelligenssedlene bringer i 1890 et skrekkenes eksempel på hvordan denne typen smitte kan arte seg. Henry M. Stanleys syriske tolk Assad Farran forteller om uhyggelige tilstander i leiren ved Yambuna der den britiske major Barttelot oppfører seg djevelsk mot lokalbefolkningen:

[Barttelot] lod Jameson og nogle Sudanesere bortføre indfødte Kvinder og Børn, og gav først de sidste fri, naar Mænende præsterede en Del Gjeder og Fjærkræ som Løsepenge. Nogle Kvinder søgte at flygte bort om Natten. For at hindre dette, blev de om Dagen bundet til Trær med Reb om Hals og Arme og om Natten ført til Officerenes Kvarter. De sudanesiske Soldater behandledes af Major Barttelot ofte med umenneskelig Grusomhed. Fire Sudanesere, der havde stjaalet en Øks og solgt den for at erholde Levnetsmidler, fik hver 150 Piskeslag. For ganske ubetydelige Forseelser dikteredes 100, 50 eller 25 Piskeslag. Selv mod de Syge viste Majoren ingen Barmhertighed. (*Norske Intelligenssedler*, 1890)

Farran skildrer to briter som har kommet på skråplanet, men uten at artikkelen på noen måte generaliserer

over at denne typen brutalitet er noe vi finner i britenes folkesjel. Vi finner snarere et element Joseph Conrad skildrer i "Mørkets hjerte", nemlig hvordan omgivel-senes barbari korrumpere det siviliserte mennesket:

Jameson...havde engang en Samtale med [en lokal høvding]. Man kom til at tale om mennesk-æderiet, og Jameson ytrede da, at han i England havde hørt meget om denne Sag, men han kunde nok have Lyst til selv at se, hvordan Kannibalerne bar sig ad. (ibid)

Mot seks bomullstørkler kjøper Jameson en ung pike som han lar bli spist, mens han selv lager blyantskisser som han senere kolorerte. Denne beretningen vekker skrekk og avsky, men afrikanernes grunnleggende barbari trekkes ikke i tvil, til tross for at den grusomme handlingen var kjøpt og betalt av en brutal, europeisk voldsmann.

Dette er bare et av mange eksempler som viser hvordan utvikling ble framstilt som en nødvendighet. Og selv om tiden for så vidt arbeidet i utviklingens navn, så måtte det europeere til for å få fortgang i sakene. Tiden, forstått som utvikling, var noe *vi* kontrollerte, ikke *de*.

Morgenbladet skildrer i 1910 hvordan en norsk konsul har ligget i strid med Brasil om et barnemel som han eksporterte og som brasilianerne mente inneholdt salicylsyre. Konsulen påviste at dette ikke var tilfelle og vant saken, selv om det tok tid. Artikkelen refererer et foredrag i polyteknisk forening der konsulen vakte forsamlingens munterhet gjennom å fortelle om brasilianske embetsmenns måte å arbeide på. Om landet generelt hadde han følgende på hjertet:

Brasilien har store muligheter. Landet er sjelden frugtbart. Men brasilianerne er i grunden et indolent Folk uten initiativ, og den stadige Blanding av de sorte og hvite Elementer av Befolkningen frembringer en Folkemasse, Mulaterne, som ikke bidrar meget til Landets Utvikling. Naar Brasilien i de senere Aar har gjort store fremskridt paa mange Omraader, saa skyldes det for en stor del invandrede Forretningsmænd. (*Morgenbladet* 1910)

Noter

1. Studien som helhet er presentert i *Pressehistoriske skrifter* no 6, 2006.
2. Avisnavnet *Norske Intelligenssedler* staves på forskjellige måter. I 1920 ble avisen slått sammen med *Tidens Tegn*, som senere skifter navn til *Verdens Gang*. I denne undersøkelsen er *Norske Intelligenssedler* beholdt gjennom det hele for å unngå forvirring.

Inn i sin tid

Pressens mandat er å være aktuell og vesentlig. Dette har ikke endret seg mellom 1880 og 2006. En god journalist er en person som tar tiden på pulsen, som har teft, som kjenner sin samtid og sine samtidige, uansett om de befinner seg fjernt eller nært. Et område som oppfattes nært blir imidlertid sett som mer dynamisk enn et fjernt område. Tiden tikker raskere i det nære og dette tillater en større grad av ambivalens.

Perioden 1880-1930 dekker en rekke store og små teknologiske revolusjoner og nyvinninger, noe som gjorde verden mer tilgjengelig for norske aviser enn den noen gang tidligere hadde vært. Denne utviklingen bandt folk over hele verden tettere sammen, men det skapte også et større gap mellom "oss" (som en kategori av samtidige) og folk som levde langt unna.

En konsekvens av at verden skapes hjemmefra, i lokale redaksjoner, av journalister som tenker på sitt lokale publikum, er at internasjonale nyheter ikke nødvendigvis er så nye at det gjør noe. Det er enklere å skimte en hendelse i den dunkle horisonten når den sammenfaller med forestillinger som allerede er etablert. Noe helt nytt risikerer å ikke stemme med før-forestillingene. Dette er en av prosessene som medfører at steder langt borte – som i Afrika, Asia og Latin-Amerika – oppfattes som statiske og lite dynamiske områder av verden.

Avstand som konsept må imidlertid forstås i historiske og politiske termer, noe ikke minst norsk-svenske relasjoner før og etter unionsoppløsningen i 1905 viser. Politiske relasjoner, samt lokale og internasjonale maktrelasjoner, er like viktige som geografi når det gjelder å definere hva som er nært og hva som er fjernt. Måten verden ble presentert for norske avislesere på var altså ikke bare et resultat av hva slags informasjon redaktørene hadde tilgjengelig, men også i stor grad av hva avisene ønsket eller maktet å se.

3. Denne notisen er forkortet. Poenget er å vise hvor mye plass redaksjonen ga telegrammets vandring, ikke innholdet i notisen.
4. Ifølge Schutz er livsverdenens kjerneområde, eller Umwelt, det som er "innenfor rekkevidde akkurat nå", med andre ord medmennesker man kan se og snakke direkte med. Mitwelt er gruppen av samtidige, mens Vorwelt betegner fortiden og Folgewelt framtiden. (Schutz i Johansen 1995: 116)

Litteratur

- Anderson, Benedict (1996) *Forestilte fellesskap*. Oslo: Spartacus.
- Fabian, Johannes (2002) *Time and the Other*. New York: Columbia.
- Johansen, Anders (1997) GRATIE. Oslo: Tiden.
- Johansen, Anders (1995) 'Medmennesker, landsmenn, samtidige', *Norsk medietidsskrift*, 1. Oslo: Novus, 113-143.
- Kern Stephen (1983) *The Culture of Time and Space 1880-1918*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Lien, Marianne (1997) *Marketing and Modernity*. Oxford: Berg.
- Nustad, Knut (2003) *Gavens makt*. Oslo: Pax.
- Ricoeur, Paul and Ystad, Hallvard (1999) *Eksistens og hermeneutikk*. Oslo: Aschehoug.
- Schütz Alfred (2002) *Den sociala världens fenomenologi*. Göteborg: Daidalos.
- Tjelmeland, Hallvard (2004) Aviser som historisk kilde, *Pressehistoriske skrifter* 3/2004. Oslo: IMK, 114-131.